

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2021, 25 (1): 259-274

Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

The Monetary Nature of Fals in Hanafi School and its Effect on Contract

Hasan Kayapınar

Dr. Arş, Gör., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Res. Assist. PhD., Çukurova University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law.
Adana / Turkey
hkayapinar@cu.edu.tr orcid.org/0000-0001-8752-463X

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 26 January / Ocak 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 12 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 21 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 259-274

Cite as / Atıf: Kayapınar, Hasan. "Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi [*The Monetary Nature of Fals in Hanafi School and its Effect on Contract*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (June 2021): 259-274.

<https://doi.org/10.18505/cuid.869066>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

Abstract: Money, the most important element of economic life, has attracted the attention of many branches of science throughout history. As a result, various disciplines have examined the issue of money and made some determinations about it. One of the disciplines that deals with the money issue is jurisprudence. Jurisprudence has examined the position of money vis-à-vis commodities and other currencies and has tried to establish a fair and just relationship between them. Islamic jurists have also dealt with the legal status of money and discussed the conceptual framework of money in legal terms. The monetary value of gold and silver is accepted in Islamic law and a verdict has been reached on this acceptance. However, there is divergence of opinion on the legal status of the counterfeit money that has been used by many societies and states in history. While Abū Ḥanīfa and, according to one opinion, Abū Yūsuf accepted that fals (coin) are not money, Muḥammad maintained that fals are money. As in many areas of law, sales and debt contracts are also judged according to this assumption. However, if we look at the details of Abū Yūsuf's opinion, we see that some of the contracts accept the monetary value of fals. So, if we assume that we lend 1000 Turkish Liras (TL) with today's coins - according to Abū Ḥanīfa - it means that in case the lent money is withdrawn from circulation, the money should be paid back according to the the weight of the coins that made 1000 TL. Regardless of the weight of the 1000 TL, Abū Yūsuf says that the value of 1000 TL should be repaid. In this case, Abū Yūsuf considers the monetary aspect of these coins. Therefore, it can be stated that there are some differences in the details of the view that counterfeits are accepted as absolute goods in the Hanafi school, and the monetary aspect of counterfeits is also present. Imam Muḥammad dealt with the trade of coins in a special section and examined the position of coins vis-à-vis various goods. He stated several times in this section that fals are in the position of dīnārs and dirhams (gold and silver coin). While Imam Muḥammad evaluated rock as money, he defended this view in practical terms. Namely, he accepted that one of the important features of coins, denomination by signs, is also present in coins and that one can pay with rocks (fals) other than the coin shown in the purchase. However, it should be noted that the coins to be paid must be in circulation. Likewise, the company, salam (forward sale), etc. assumes the monetary value of the rock (fals) and has decided accordingly. There is no complete consensus on this issue within the Hanafi tradition. Although in the early works the views of Abū Ḥanīfa and Abū Yūsuf dominate, one sees that in the later works the view of Imam Muḥammad is preferred. This view was also preferred in the recent Medjelle. In commercial life, goods are essential and money is used as a means of transportation for goods. Therefore, it should not be disregarded that money as a means of measuring value is based on the acceptance of people, regardless of what metal it is made of. Therefore, the monetary nature of the goods used as money by society should be accepted. In fact, the Medjelli-yi Aḥkām-i 'Adliyye, which was established on the basis of the Hanafi school, accepted that fals are money and introduced laws in this direction in some areas of the Islamic law. Opinions in this direction have been expressed in some studies written in modern times. In this study, firstly, information about the structure of the fals and their use in Islamic history is given. Then, the Hanafi School founding scholars' assessments of fals are discussed theoretically. In the following section, the disagreements of the Hanafi imams in some areas of law are practically examined.

Keywords: İslamic law, Hanafi school, Transactions, Money, Fulūs

Hanefi Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

Öz: Ticari hayatın en önemli unsuru olan para tarihi süreçte pek çok ilim dalının dikkatini çekmiştir. Bunun neticesinde muhtelif disiplinler para konusu incelemiş ve onun hakkında bazı kazıyılar ortaya koymuştur. Para konusu ile ilgilenen alanlardan birisi de hukuk ilmidir. Hukuk, paranın ayn ve diğer paralar karşısındaki konumunu incelemiş, bunlar arasında adalet ve hakkaniyete uygun bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Fakihler de paranın hukuki konumu ile ilgilenmişler ve hukuken paranın kavramsal çerçevesini tartışmışlardır. İslam hukukunda

altın ve gümüşün semeniyet değeri kabul edilmiş ve bunlar hakkındaki şer'î hükümler bu kabul üzerine verilmiştir. Ancak tarihi süreç içerisinde pek çok toplum ve devletin kullandığı felslerin hukuki konumu hakkında fikir birliği sağlanamamıştır. Bu konudaki fikir ayrılığı, fūrū-i fikhın pek çok alanında felslerle ilgili görüş ayrılığına sebebiyet vermiştir. Hanefi mezhebinde Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve -bir görüşe göre- Ebû Yûsuf (öl. 182/798) felslerin henüz para vasfının kazanmadığını kabul etmiş, İmam Muhammed (öl. 189/805) ise felslerin para olduğunu ileri sürmüştür. Fūrū-i fikhın pek çok alanında olduğu gibi bey' ve karz akitlerinde de bu kabule göre hüküm vermektedirler. Ancak Ebû Yûsuf'un görüşünün detaylarına baktığımızda felslerin bazı akitlere konu olması durumunda bunların geriye dönük parasal değerini kabul ettiği görülmektedir. Şöyle ki günümüzdeki madeni paralarla 1000 tl borç verdiğimizizi düşünürsek, borç verilen paraların tedavülden kaldırılması durumunda Ebû Hanîfe borç verilen 1000 lira madeninin ağırlığı kadar geri ödemesinin yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ebû Yûsuf ise 1000 tl ne kadar ağırlıkta olursa olsun 1000 tl kıymetinde geri ödemesinin yapılması gerektiğini söylemektedir. Bu durumda Ebû Yûsuf bu madeni paraların semen yönünü esas almaktadır. Dolayısıyla felsler Hanefi mezhebinde mutlak olarak uruz kabul edildiği görüşünün detaylarında bazı farklılıkların bulunduğu, felslerin semeniyet yönünün de bulunduğu ifade edilebilir. İmam Muhammed felslerle alışverişi özel bir bölümde ele almış ve burada felslerin muhtelif mallar karşısındaki konumunu incelemiştir. Bu bölümde birkaç kez felslerin dinar ve dirhem konumunda olduğunu ifade etmiştir. İmam Muhammed felsleri para olarak değerlendirirken bu görüşünü pratik boyutta da savunmuştur. Şöyle ki paraların önemli özelliklerinden birisi olan tayin ile taayyün etmeme özelliğinin felslerde de mevcut olduğunu, alışverişte gösterilen felslerden başka felslerle ödeme yapılabileceğini kabul etmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ödeme yapılacak olan felslerin tedavüle olması gerekmektedir. Aynı şekilde şirket, selem vb. konularda felslerin parasal değerini esas alıp buna göre hüküm vermiştir. Hanefi gelenek içinde konu üzerinde tam olarak ittifak sağlanamamıştır. Erken dönem eserlerde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşü baskın olmakla birlikte daha sonraki eserlerde İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiği görülmektedir. Yakın dönemde hazırlanan Mecelle'de de bu görüş tercih edilmiştir. Ticari hayatta mal asıl olup para, o mala ulaşma aracı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla değer ölçme aracı olarak kullanılan para hangi madenden yapılırsa yapılsın insanların kabulüne dayandığı için bunun itibarı kabul edildiği göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla toplumun para olarak kullandığı eşyaların parasal özelliği kabul edilmelidir. Nitekim Hanefi mezhebi esas alınarak hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye de felslerin para hükmünde olduğuna karar vermiş ve bazı fūrū alanlarında bu yönde kanunlar vazetmiştir. Modern dönemde kaleme alınan bazı çalışmalarda bu yönde görüş bildirilmiştir. Bu çalışmada öncelikle felslerin mahiyeti, İslam tarihindeki kullanımına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Hanefi mezhebinin kurucu imamlarının felsler hakkındaki değerlendirmeleri teorik olarak ele alınmıştır. İlerleyen bölümde ise Hanefi imamlarının bazı fūrū alanlarındaki görüş ayrılıkları pratik olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefi mezhebi, Muâmelât, Para, Fülûs.

Giriş

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanların bir şeyler alıp sattığı, sahip olduğu malı bir başkasının elindeki mal ile değiştirdiği bilinmektedir. O kadar ki ticari hayatın en önemli unsuru olan paranın dahi mevcut olmadığı dönemlerde insanlar alışveriş yapmışlardır. Bu dönemlerdeki alışverişlerde trampa usulü kullanılmakta olup insanlar karşılıklı olarak malların aynalarını değiştirmişlerdir. Daha sonraları deniz kabuğu, deri vb. maddeler kıymet ölçme aracı olarak kullanılmıştır. İlerleyen zamanlarda demir ve gümüşün para olarak kullanıldığı, bu araçların üzerine değer ifade eden rakamlar yazıldığı, böylelikle alışverişte kullanılacak olan demir ve gümüşün her seferde ölçülmesine gerek kalmadığı belirtilmiştir. Demir ve gümüş gibi madenlerin taşınması kolay olduğu için bunların para olarak kullanılmasının

262 | Hasan Kayapınar. Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

ticareti kolaylaştırdığı ifade edilmiştir.¹ Dolayısıyla bu maddelerin değer ölçme aracı yani para olarak kullanılması insanların kabulüne dayandığı için bunların paralık mahiyetinin *itibarî* olduğu kabul edilmelidir. Buradan hareketle malın kıymetli olduğu, ticarete asıl olanın mal olduğu söylenebilir. Kaldı ki paranın değer ölçme aracı olması para alınabilen mallara değer atfetmektir. Başka bir deyişle altın, gümüş veya başka bir maddeden üretilen paranın bir malın değerini ifade etmesi o malda bir değer bulunduğunu göstermektedir.

Tarihin ilk dönemlerinde paraların müstakil bir statüsü söz konusu olmayıp bazı mallar para olarak kullanılmıştır. Ancak insanlık tarihi boyunca altın ve gümüşün yanında muhtelif madenlerden yapılan sikkeler özel bir şekilde para olarak kullanılmak için üretilmiştir. Bunun neticesinde paralar hukuken mallardan ayrılmış ve para için bazı özel kurallar vazedilmiştir.

Tarihi süreç içerisinde altın ve gümüşün sikke halinde basılıp para olarak kullanılması yaygınlaşmıştır. İslam hukukçuları altın ve gümüşü hilkaten para olarak kabul etmiş, sikke gibi basılmasalar bile hukuken para olarak değerlendirmişlerdir.² Bu görüşlerin kaynağı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ziynet eşyası, tas vb. şekillerde kullanılan altın ve gümüşü para olarak kabul etmesi ve buna göre değiştirilmesi yönündeki emirleridir.³

Altın ve gümüşün her halükârda para olduğu ve bunların para hükümlerine tâbî olduğu noktasında ihtilaf söz konusu değildir. Ancak bakır, bronz, nikel vb. madenlerden üretilip para olarak kullanılmak üzere basılan ve fels ismi verilen madeni paraların hukuki statüsü hakkında fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu ihtilaflar mezhepler arasında olduğu gibi Hanefî mezhebinin kurucu imamları arasında da söz konusudur. Mezhepler arasındaki ihtilafların ele alınması makalenin boyutlarını aşacağı için böyle bir inceleme daha geniş çalışmalara bırakılmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada Hanefî mezhebinin imamları arasındaki görüş ayrılıkları ve bunların fûrû-i fikhin sadece faiz, şirketler ve selem konularındaki etkisi ele alınacaktır. Zira felsler hakkındaki tartışmanın bütün fûrû alanlardaki etkisinin bir makale sınırları içinde ele alınması hacim açısından mümkün değildir. Felslerin hukukî statüsü hakkındaki bu çalışma günümüzde kullanılan madeni ve kâğıt paraların hukuken nasıl ele alınması gerektiği noktasında önemli ipuçları sunabilir. Dolayısıyla bu çalışmanın günümüzdeki İslam iktisadi araştırmalarına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Makalenin hazırlık aşamasında paranın İslam hukukundaki yerine ilişkin doktora tezi ve felslerin İslam tarihindeki konumu vb. alanlarda bazı makalelere ulaşılmıştır. Bu eserlerde İslam tarihine para olarak kullanılan felslerin tarihî ve hukukî yönü ele alınmıştır.⁴ Ancak felslerin Hanefî mezhebindeki konumuna ilişkin tartışmalara ve bunların fûrû-i fıkha etkisine yönelik müstakil bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Konuya ilişkin görüş ayrılıkları fûrû-i fikhin muhtelif alanlarında, ilgili tartışma bağlamında ele alınmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ana kaynağını klasik döneme ait fıkıh kitapları oluşturmaktadır. Konu, Hanefî mezhebi özelinde incelendiğinden Hanefî kaynakları merkezinde ele alınmıştır.

¹ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 38. 39. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), "Kâğıt Paranın Tarihçesi" (Erişim 30 Aralık 2020); Murat Fidan vd., "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019), 143.

² Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 12/137.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, ed. Halil b. Me'mun Şiha (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010), "Buyû", 76, 77, 78; Ebû'l-Hüseyin en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*, ed. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Müessesetü'l-Muhtar, 2010), "Müsâkât", 1585, 1586.

⁴ Ali Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 75-77.

1. Felsler (Fülûs)

Araplar cahiliye döneminde ticari işlemlerinde dinar, dirhem ve fels kullanmıştır. Ancak bu paraları kendileri basmamış, Bizans, Sasanî ve Güney Arabistan tarafından basılan paraları kullanmışlardır. Bu paralar da tek tip olmayıp farklı ağırlıklara sahiptir. Bu durum İslam'ın ilk yıllarında da devam etmiştir. Nitekim ilerleyen yıllarda zekâtın hangi ağırlıktaki paradan toplanması meselesi gündeme gelince orta derecedeki paraların dikkate alınması kararlaştırılmıştır.⁵

İslam tarihinde yaygın olan ve her zaman kullanılan para dinar ve dirhemdir. İslam'ın ilk yıllarında kullanılan dinarlar Bizans'ta basılmakta idi. Altın para İslam tarihinde ilk defa Emeviler döneminde Abdülmelik b. Mervân (öl. 86/705) zamanında basılmıştır.⁶

İslam tarihinde altın ve gümüş dışında bakır, bronz vb. madenlerden üretilen bozuk para olarak kullanılan ve *fels* ismi verilen paralar da basılmıştır. Fels isminin kökeni Latince *follis* olup Müslümanlar Suriye'yi fethettiklerinde Bizans'tan kalma felsleri tedavülden kaldırmışlardır. Ancak Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Bizans felslerine benzer para basmışlar ve bunları aynı isimle kullanmaya devam etmişlerdir.⁷

Teknik anlamda felsler altın ve gümüş dışındaki çeşitli madenlerden basılmış para olarak tanımlanmaktadır. Ancak felsin anlam çerçevesi hukuken daha geniş olup mağşûş dirhemler de *dirhem* olarak isimlendirirse bile hukuki metinlerde *fels* statüsünde değerlendirilmektedir. Buna göre içerisindeki gümüş oranı, bakır vb. maden oranından daha az olan dirhemler de fels olarak ele alınmaktadır.⁸ Bazı fûrû-i fıkıh metinlerinde geçen *dirhemlerin tedavülden kaldırılma* ibaresinin mağşûş dirhemler yani felsler için olduğu düşünülebilir. Zira altın ve gümüşün hilkaten para oldukları kabul edildiği için bunların paralık vasıfları kaybetmeleri düşünülemez.

Felsler basımı hükümdarlık alametlerinden sayılmadığı için vali gibi yerel yöneticiler tarafından da basılabiliyordu. Ayrıca ülke içindeki şehirlerde basılan felslerin vezinleri de farklılık gösterebiliyordu. Bundan dolayı felsler aynı ülkenin farklı şehirlerinde muhtelif kıymet ifade etmekte, bazen de bir şehirde basılan felsler başka bir şehirde para olarak kabul edilmiyordu. Bundan dolayı felslerin para vasfı tartışmaya konu olmuştur.⁹

2. Hanefî Mezhebinde Felsler

Hanefî mezhebinin kurucu imamları arasında felslerin hukukî statüsü tartışmalıdır. Ebû Hanîfe ve -bir görüşe göre- Ebû Yûsuf felsleri para olarak değil, urûz (ticaret eşyası) olarak kabul etmektedir. Bunun sebebi olarak felslerin değerli mallar için değil değersiz eşyalarda kullanıldığını, bazı eşyalar için para olarak değerlendirilirken bazıları için değerlendirilmediğini, felslerin bazı bölgelerde geçtiği ama bazı bölgelerde geçmediğini ileri sürmüş ve buradan hareketle felslerin hukuken para olmadığını belirtmişlerdir.¹⁰ Dolayısıyla bunların değiştirilmesi para kurallarına göre değil genel kurallara göre yapılmalıdır. Buna karşın İmam

⁵ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, ed. Ömer Enîs et-Tabbâ (Beyrut: Mûessestü'l-Me'ârif, 1987), 447; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab kable'l-İslam* (y.y.: b.y., 1993), 7/487, 8/723.

⁶ Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-İslamiye* (Kostantiniye: y.y., 1298), 2, 3; Halil Sahillioğlu, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/352; Abdülaziz Bayındır, "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni Paralar ve Kâğıt Paralar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 2 (2000), 16.

⁷ Ali, *el-Mufasssal*, 7/487, 8/723. İbrahim Artuk, "Fels", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/309, 310.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/138.

⁹ Hamdi Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV, 2015), 250; Celal Emanet, "Emeviler Döneminde Para", *Hikmet Yurdu* 7/13 (2014), 263.

¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/184.

264 | Hasan Kayapınar. Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

Muhammed felslerin para olduğunu kabul etmekte ve bunların değişimlerinde para vasfının dikkate alınması gerektiğini yani sarf kurallarının geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Ebû Yûsuf'a göre felsler para olmadığı için vezinleri dikkate alınarak bire iki değiştirilebilir. Ancak İmam Muhammed felsleri para olarak kabul ettiği için bunların bire iki değiştirilmesinin caiz olmayacağını belirtmiştir.¹¹

Felslerin semeniyeti ve bunun ahkama etkisi noktasında Hanefî fûrû kitaplarında oldukça farklı hükümler yer almaktadır. Ebû Hanîfe ve -bir görüşe göre- Ebû Yûsuf felslerin tedavülde olduğu dönemde de onların semeniyet vasfını kabul etmemektedir. Fûrû kitaplarının şirketler bahsini incelediğimizde bu yargıya rahatlıkla ulaşabiliriz. Aşağıda detayları ele alınacağı üzere şirketler bahsindeki kıyasa göre sadece paralar şirketler için sermaye olabilir. Başka bir deyişle urûz şirketler için sermaye olarak ortaya konulamaz. Buradan hareketle Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf şirketlerin felsler üzerine kurulamayacağını ileri sürmüşlerdir. Buna karşın İmam Muhammed felsleri para olarak kabul ettiği için felslerin şirket sermayesi olarak konulabileceğini kabul etmektedir.¹²

Felsler hakkındaki Hanefî mezhebinin kurucu imamları arasındaki görüş ayrılıklarının tezahür ettiği alanlardan birisi de karz ve alışveriş akdidir. Şöyle ki felsler ile alışveriş yapıldığında veya bunlar borç verildiğinde felslerin tedavülden kalkması durumunda akdin hükmü ve ödemenin keyfiyeti hakkında ihtilaf mevcuttur. Ebû Hanîfe'ye göre felslerin tedavülden kalkması durumunda kabz gerçekleşmişse alışveriş batıl hale gelmektedir. Kabz gerçekleşmemiş ise bu alışveriş herhangi bir sonuç doğurmamaktadır.¹³ Bunun sebebi olarak felsler para olmadığı için felslerle yapılan alışverişten sonra felslerin tedavülden kaldırılması neticesinde alışverişin unsurlarından birisi olan semenin teslim edilememesi akdi iptal ettiği ileri sürülmüştür.¹⁴ Diğer taraftan tedavülden kalkan bu felslerin tekrar para olarak kullanılması uzak bir ihtimaldir. Bu ihtimalin gerçekleşeceği düşünülse bile bunun ne zaman meydana geleceği cehalet içerdiği için akdin geçerli kabul edilip ilgili tarafın borçlu olduğuna hükmedilmesi karşı tarafı zarara uğratacaktır.¹⁵ Buna karşın Ebû Yûsuf'a göre ise alışveriş geçerli olup ödeme, felslerin alışveriş günündeki kıymeti üzerinden yapılmalıdır. İmam Muhammed ise ödemenin, insanların felsleri kullandığı en son gündeki kıymeti üzerinden yapılması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁶

Karz akdindeki ihtilafalara gelince, felsler borç olarak verilse ve daha sonra tedavülden kaldırılrsa ödeme, Ebû Hanîfe'ye göre felslerin misliyle yapılmalıdır. Zira felsler aynından öte bir kıymete sahip olmayıp bakır, demir vb. eşyalar gibi misli mallar statüsündedir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise felslerin kıymeti dikkate alınarak ödeme yapılmalıdır. İmam-meyn de felslerin hangi zamandaki kıymetine itibar edileceğine dair farklı görüşler ileri sürmüş, Ebû Yûsuf ödemede felslerin borç günündeki kıymetini, İmam Muhammed ise felslerin

¹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl*, ed. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 3/412.

¹² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî*, ed. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarâbâd: Lecnetu İhyâ'î'l-Maârifî'n-Numâniyye, ts.), 107, 108; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, ed. İnâyetullah Muhammed İsmetullah vd. (Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 3/259; Ebû'l-Me'âlî Mahmûd b. AhmedMahmûd b. Aḥmed el-Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cundî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 9/6/6.

¹³ Komisyon, *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983), 32/206.

¹⁴ Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Gazzî et-Timurtâşi, *Bezlü'l-Mechud fi Tahriri Es'ileti Tağayyürî'n-Nukûd*, ed. Hüsâmüddin b. Musa Afane (Kudüs: y.y., 2001), 75-77; Ömer Faruk Habergetiren, "İslam Hukukunda Fülûs'un Değerinde Değişimi İfade Eden Dört Kavram: Raḥs, Galâ, Kesâd, Inkata", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 4.

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/136.

¹⁶ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, ed. Kami Muhammed Muhammed Avida (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 91.

tedavülde olduğu son gündeki kıymetini esas almıştır.¹⁷ İbn Âbidîn'in (öl. 1252/1836) belirttiğine göre mehir ve karzda Ebû Yûsuf'un görüşü ile, diğer akitlerde Ebû Hanîfe'nin içtihadı ile fetva verilmiştir. Bununla birlikte İbn Âbidîn taraflar arasında sulh yapılmasının en ihtiyatlı görüş olduğunu, böylelikle tarafların birbirine zarar vermesinin önleneceğini ifade etmektedir.¹⁸ Günümüzde de değer kaybının önüne geçilmesini öngören içtihatların tercihe şayan olduğu ifade edilmektedir.¹⁹

Felslerle yapılan alışveriş ve karz akitlerindeki ödemeye ilişkin görüş ayrılıkları felslerin semeniyet değeri üzerindeki tartışmalara dair bazı ipuçlarını sunabilir. Şöyle ki Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed her iki akitte de kendi kıyaslarına uygun bir şekilde hüküm verdikleri düşünülebilir. Zira Ebû Hanîfe'ye göre para olmayan bir şey para olarak kullanılmış ve daha sonra para olmadığı kabul edilmiştir. Dolayısıyla bunun para olarak ödeme ihtimali ortadan kalkmıştır. İmam Muhammed ise felslerin para olduğunu düşündüğü için felslerin tedavülden kalkması sonucunda onların eski kıymetine göre ödeme yapılması gerektiğini söylemesi makuldür. Ancak Ebû Yûsuf'un görüşüne bakıldığında o, felslerin semeniyet yönünü kabul ettiği görülmektedir. Zira felslere ayından öte bir kıymet atfedilebilmesi için onların parasal değerinin kabul edilmesi gerekmektedir. Ebû Yûsuf'un özellikle karzda mislinin değil de felslerin borç günündeki kıymetinin ödenmesi gerektiğini söylemesi felslerin parasal değerini dikkate aldığı göstermektedir. Mesela 100 felsin 1000 g bakır ölçüsünde olduğunu düşünürsek, Ebû Hanîfe 1000 g bakır ödemesi yapılması gerektiğini söylemektedir. 100 fels 5 dirheme eşit olsa Ebû Yûsuf borç verilen 100 felsin ödemesinde 5 dirhem dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için günümüzden bir örnek vermek gerekirse, günümüzdeki madeni paralarla 1000 lira borç verildikten sonra bu paralar tedavülden kaldırılrsa bu borcun ödemesi Ebû Yûsuf'a göre 1000 lira kıymetinde para olması gerekmektedir. Bu durumda Ebû Yûsuf bu madeni paraların semen yönünü esas almaktadır. Dolayısıyla felsler Hanefî mezhebinde mutlak olarak urûz kabul edildiği görüşünün detaylarında bazı farklılıkların bulunduğu, felslerin semeniyet yönünün de bulunduğu ifade edilebilir. Buradan hareketle Ebû Yûsuf'un felslerin para olduğunu kabul etmese bile alışverişlerde para olarak kullanılan felsleri geriye dönük para olarak değerlendirdiği ve yapılan akdi iptal etmek yerine kıymetin ödenmesi şartıyla geçerli kıldığı söylenebilir. Nitekim Cessâs, Ebû Yûsuf'un şirketlerin fülûs üzerine kurulabileceğine cevaz verdiği yönünde bir rivâyetin bulunduğunu aktarmaktadır.²⁰

Serahsî (öl. 483/1090) zekât konusunda felslerin para vasfını taşımadığını ileri sürmüştür. Ona göre felslerin nafaka temini için satın alınması durumunda para değeri olmayıp bakır konumundadır. Bakır ise zatı itibarıyla parasal bir değer ifade etmemektedir. Buna karşın ticaret malı olarak alınan bakır nema özelliği taşıdığı düşünülebilir. Bununla birlikte Serahsî felslerin yumurta ve ceviz gibi adedyâtta olduğunu belirtmiştir.²¹ Serahsî ayrıca felslerin diğer adedyât gibi tayin ile taayyün edeceğini de belirtmiş ve böylelikle onların para değil urûzdan olduğunu ifade etmiştir.²²

Hanefî mezhebinde felslerin hukukî statüsü ile ilgili bakılması gereken noktalardan birisi de paraların önemli bir özelliği olan tayin ile taayyün konusudur. Paraların tayin ile taayyün etmeyeceği urûzun ise tayin ile taayyün edeceği kabul edilmektedir. İmam Muhammed felslerle alışverişi özel bir bölümde ele almış ve burada felslerin muhtelif mallar karşısındaki

¹⁷ Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed Semerkandî, *Tuhfetül-Fukahâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/35; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerai'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 7/395.

¹⁸ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Âbidîn, *Mecmûatü Resâili İbn Âbidîn* (b.y.: y.y., ts.), 2/59, 66, 67.

¹⁹ Necmeddin Güney, "İslam Hukukunda Para Kavramı ve Paranın Yeri", *İslam İktisadında Para Bakırından Dijitale* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 53.

²⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/256.

²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/198, 11/51.

²² Serahsî, *el-Mebsût*, 11/160.

266 | Hasan Kayapınar. Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

konumunu incelemiştir. Bu bölümde birkaç kez felslerin dinar ve dirhem konumunda olduğunu ifade etmiştir. İmam Muhammed felsleri para olarak değerlendirirken bu görüşün pratik boyutta da savunmuştur. Şöyle ki paraların önemli özelliklerinden birisi olan tayin ile taayyün etmeme özelliğinin felslerde de mevcut olduğunu, alışverişte gösterilen felslerden başka felslerle ödeme yapılabileceğini kabul etmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ödeme yapılacak olan felslerin tedavülde olması gerekmektedir.²³

İmam Muhammed felslerin tayin ile taayyün etmediğine delil olarak tayin edilmeden tedavülde olan felsler karşılığında, bu felslerin cinsi dışında bir ürün satın alınsa ve felsler teslimden önce telef olsa bu akdin batıl olmadığını ileri sürmektedir. Bu felsler yerine başka felsler ödenerek akdin geçerliliği korunabilir. Ona göre bu durumda felslerin tayin ile taayyün etmediğini görmekteyiz.²⁴

Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının felsler hakkındaki görüşlerini değerlendirmek gerekirse kısaca şunlar ifade edilebilir. Felslerin şirketler, selem ve zekât gibi alanlardaki hükümlerine bakarak tedavülde olsun ya da olmasın Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un felsleri para olarak değerlendirmedikleri görülmektedir. Tahâvî (öl. 321/933), Cessâs (öl. 370/981), Serahsî, Semerkandî (öl. 539/1144) ve Kâsânî (öl. 587/1191) gibi alimler bu görüşü tercih etmiş ve aşağıda görüleceği üzere fûrû-i fikhin muhtelif alanlarında buna göre hüküm vermişlerdir.²⁵ Ancak Hanefî gelenek içinde Kudûrî'nin (öl. 428/1037) tedavüldeki felsleri para olarak değerlendirdiği söylenebilir. Zira ona göre tedavüldeki felsler taayyün etmese bile onların alışverişte kullanılması caizdir. Buna karşın tedavülde olmayan felslerin alışverişte kullanılabilmesi için taayyün etmesi gerekmektedir.²⁶ Kudûrî ayrıca şirketlerin felsler üzerine kurulabileceğini belirtmekte ve bu noktada herhangi bir görüş ayrılığı zikretmemektedir.²⁷ Dolayısıyla bu görüşe göre tedavülde olduğu sürece felslerin semeniyet değeri kabul edilmektedir.

Merğînânî (öl. 593/1197), Mevsilî (öl. 683/1284), Aynî (öl. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1457) gibi Hanefî alimleri de İmam Muhammed'in görüşünü tercih etmektedir. Buna bu alimler felslerin para olduğunu kabul etmekte fûrû-i fikhîta bu kabule göre hüküm vermektedirler. Aynî, bazı Hanefî alimlerinden nakilde bulunarak Hanefî mezhebinde genel olarak İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiğini ifade etmektedir.²⁸

Orta Asya Hanefî alimleri gitrîfiyye adı verilen paraları dinar ve dirhem gibi değerlendirmişlerdir. Serahsî, Muhammed b. Fadl el-Buhârî'ye göre (öl. 381/991) bu paralara zekât düştüğünü aktarmış ve daha sonra hocası Halvânî'nin (öl. 452/1060) ve kendisinin bu görüşte olduğunu belirtmiştir.²⁹ Yukarıda geçtiği üzere Serahsî felslerin para vasfını kabul etmemekte ve felslere zekât konusunda da bu kabule göre yaklaşmaktadır. Dolayısıyla gitrîfiyye adı verilen bu paraları felslerden ayrı değerlendirmektedir. Gitrîfiyye isimli paranın mahiyetine baktığımızda içerisinde gümüş bulunan mağşûş (içerisinde gümüş oranı az olan) para olarak tarif edilmektedir. Burhâneddin el-Buhârî (öl. 616/1219) de gitrîfiyyenin para vasfının toplumda dinar ve dirhemler gibi yerleştiğini, bundan dolayı Hanefî alimleri tarafından para

²³ Şeybânî, *el-Asl*, 3/8,9.

²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/183.

²⁵ et-Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî*, 107, 108 el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/259; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/198; Semerkandî, *Tuhfetül-Fukahâ*, 3/6; Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâi*, 5/185.

²⁶ el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, 91.

²⁷ Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki Meydanî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, ed. Abdürrezzâk el-Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012), 2/55.

²⁸ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, ed. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, 1417), 3/8; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, ed. Halid Abdurrahman el-Akk (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2007, 3/14; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 7/390, 391; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, ed. Abdürrezzak Galip el-Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 6/157-159.

²⁹ Serahsî, *Mebsût*, 2/194.

olarak kabul edildiğini belirtmekte ve bu kabulde Muhammed b. Fadl'ın rolünü vurgulamaktadır.³⁰ Günümüzde yapılan çalışmalarda da felslerin para olarak tedavülde olduğu sürece bu vasfına göre hüküm verildiği belirtilmektedir.³¹

Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye* de felslerin para hükmünde olduğuna karar vermiş ve aşağıda görüleceği üzere bazı fûrû alanlarında bu yönde kanunlar vazetmiştir.³² Modern dönemde kaleme alınan bazı çalışmalarda bu yönde görüş bildirilmiştir.³³ Aynı şekilde bazı eserlerde de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendi dönemindeki dinar ve dirhem dışındaki paralara karşı tutumundan hareketle para vasfını taşıyan, para işlevini yerine getiren, toplumun ortaklaşa para olarak kullandığı eşyaların hukuken de para olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.³⁴

Yukarıda belirtildiği üzere Mevsilî iki felsin bir fels karşısında değiştirileceğini Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüne uygun olarak da felslerin selem akdine konu olabileceğini kabul etmektedir. Ancak şirketler bahsinde felslerin şirket sermayesi olabileceğini söylemektedir. Bunun gerekçesi olarak da insanların felsleri para olarak kabul etmesi sebebiyle onların para hükümlerine dahil olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak aynı kabulü felslerin bire iki değişimi konusunda dikkate almamış, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih etmiştir.³⁵ Bu durumda Mevsilî'nin felslerin hukukî statüsü ile ilgili tartışmada şirketler alanında felslerin para olduğu, diğer konularda ise felslerin para olmadığı görüşünü tercih ettiği söylenebilir.

3. Fûrû-i Fıkıh Hükümlerinde Felsler

Hanefî imamları felslerin hukuki statüsü hakkında görüş ayrılığına düşmüş ve bunun neticesinde fûrû-i fıkıh muhtelif alanlarında felslerle ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu bölümde Hanefî imamlarının, felsler hakkındaki görüş ayrılıklarına binaen farklı hüküm verdikleri örnekleme kabilinden bazı fûrû konuları ele alınmıştır.

3.1. Faiz

Kur'an-ı Kerim faizi kesin bir dille yasaklamış ve faizli muamele yapanlar hakkında ağır ifadeler yer vermiştir. Hz. Peygamber de (s.a.s.) faiz konusu üzerinde durmuş ve bazı malların alışverişi için bir takım özel kurallar koymuştur.³⁶ İslam hukukçuları bu mallardan hareketle faizin illeti noktasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Hanefî mezhebinde *ölçü ve cins* faizin illeti olarak belirlenmiştir. Buna göre aynı mislî malların kendi cinsi ile değişimlerinde eşitlik ilkesi esas olup kalite farkı, işçilik vb. hususlar dikkate alınmamaktadır.³⁷

³⁰ Burhânüddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, 9/2/243. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, çev. Kamil Miras (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978), 5/105; Mehmet Erkal, "Madeni Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz", *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV, 2015), 233.

³¹ Alpaslan Alkış, "İslâm Hukukunda Faizin İletisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2018), 130.

³² Ahmet Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 292.

³³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), 7/82; Erkal, "Para Mübadelesinde Faiz", 181.

³⁴ Beşir Gözübenli, "İslâm Hukuk Kültüründe Para", *Para, Faiz ve İslam* (İstanbul: İSAV, 2015), 93.

³⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/, 37, 41, 3, 13.

³⁶ Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, "Buyû", 76, 77, 78; Müslim b. el-Haccac, *Sahihu Müslim*, "Müsâkât", 1585, 1586.

³⁷ Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Ali el-Kârî, *Fethu Bâbi'l-İnâye Bi-Şerhi'n-Nükâye*, ed. Ahmed Ferit Mizyadı (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2/358. Detaylı açıklama için ayrıca bkz. Alkış, "İslâm Hukukunda Faizin İletisi".

268 | Hasan Kayapınar. Hanefi Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

İmam Muhammed ham maddenin işlenip değişmesiyle ölçü birliğinin ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Şöyle ki demir, bakır, kurşun gibi madenlerin zeytinyağı, bal gibi veznî mallar karşılığında vadeli satışın caiz olmadığını ifade etmiştir. Zira bu ürünler arasında cins farklılığı olsa da aralarında ölçü birliği söz konusu olduğundan vadeli satışa konu olması caiz değildir. Ancak bakır işlenip fels olarak basılsa bakır dışındaki diğer veznî ürünlerle vadeli satışı caizdir. Zira bu durumda bakır işlenmiş, fels durumuna gelmiştir. Bunun neticesinde felslerin veznîliği ortadan kalkmış ve diğer veznî mallarla ortak özelliği olan *ölçü birliği* illeti zail olmuştur. Ancak felslerin bakırla değiştirilmesi caiz değildir. Çünkü felslerin veznîliği ortadan kalksa da bakır ile cins birliği vardır. Aynı şekilde demirden yapılmış olan kılıç da demir dışındaki diğer veznî mallarla vadeli satışa konu olabilir. Kılıç ile aralarında *cins birliği* mevcut olduğu için demir ile vadeli değiştirilemez.³⁸

Mezhep içerisindeki bir görüşe göre felsler para olmadığı için tayin ile taayyün eder ve peşin olmak şartıyla bire iki değiştirilebilir. Bunun bir örneği olarak da ceviz, yumurta gibi diğer adedî ürünlerin peşin olarak bire iki değiştirilmesi zikredilmektedir. Buna karşın İmam Muhammed felsleri para olarak kabul ettiği için tayinle taayyün etmediklerini ileri sürmüştür, felslerin altın ve gümüş gibi olduğunu belirterek bire iki değiştirilemeyeceğini söylemiştir. Muayyen olmayan bir felsin muayyen olmayan iki fels karşılığında vadeli olarak satılması caiz değildir. Zira iki felsten birisi karşılığı olmayan bir bedel olur, bu da faiz demektir.³⁹

İmam Muhammed ise felsleri para olarak kabul ettiği için felslerin bire iki değiştirilmesini caiz görmemektedir. Nitekim o, felslerin kıymet ölçme aracı olarak kullanıldığını ileri sürmekte, kıymet ölçme vasfının da paralara ait bir özellik olmasından hareketle felslerin para olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Paralar kendi cinsi dışındaki mallar ile değiştirildiğinde eşitlik kuralının bulunmadığını ancak bunların kendi cinsleri ile değişimlerinde eşitlik kuralının geçerli olduğunu ifade etmektedir. Felslerin kendi cinsi ile bire iki değiştirildiğinde bu alışveriş akdinin taraflarından birisi olan iki felsten birisinin karşılığının bulunmadığını ve bu karşılıksız fazlalığın faiz olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁰

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ise felsleri adedî mallardan kabul etmektedirler. Bununla birlikte onlar ribânın illetinin cins birliği ve ölçü birliği olduğunu belirterek felslerin keyfî ya da veznî değil adedî mal olduğu için kendi cinsi ile değiştirilmesinde peşin olmak şartıyla faizin cereyan etmeyeceğini ileri sürmüşlerdir.⁴¹

3.2. Şirketler

İnsanların ortaklık kurup iş yapmaları İslam hukuku açısından meşrû kabul edilmiştir. Ancak bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam hukukunda da şirketin kurulabilmesi ve devamı için bazı şartlar öngörülmüştür. Şirketlerin kurulabilmesi için gerekli görülen şartlardan birine göre ortaklığın sermayesi para olmalıdır. Başka bir deyişle ticaret malları ile ortaklığın kurulamayacağı kabul edilmektedir. Hatta sarf bahsinde para olarak kabul edilen külçe altının şirketler bahsinde urûz kabul edildiği ifade edilmiş ve külçe altının ortaklığa sermaye olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. İmam Züfer (öl. 158/775) bu konuda oldukça katı kuralları benimsemiş ve taraflardan birisinin dinar, diğerinin ise dirhem koyduğu şirketi çoğunluğa muhalefet ederek geçersiz saymıştır.⁴²

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf felsler konusundaki genel ilkelerine uygun bir şekilde mudârabe ortaklığının sermayesi olarak sadece dinar ve dirhemi kabul etmiş, bunlar dışındaki veznî veya keyfî başka hiçbir şeyin ortaklık sermayesi olmayacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla şirket sermayesi olarak felslerin ortaya konulamayacağını belirtmişlerdir. Buna

³⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 2/411.

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/183.

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 5/185.

⁴¹ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 5/185; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/32.

⁴² Semerkandî, *Tuhfetül-Fukahâ*, 3/6.

karşın İmam Muhammed felslerin para olduğunu ileri sürmüş, şirket akdinde dinar ve dirhem gibi felslerin de sermaye olabileceğini kabul etmiştir.⁴³

Ebû Hanîfe'ye göre şirketlerin felsler üzerine kurulamamasının sebebi felslerin para olarak kullanılmasının itibarî olması ve ilerleyen zamanlarda tedavülden kalkması durumunda tarafların kâr paylaşımında anlaşmazlığa düşme ihtimalidir. Ayrıca felsler bir bölgede geçerli iken başka bölgelerde geçerli olmayabilir. Bu durumda felslerin geçerli olmadığı bölgelerde o ortaklık başından itibaren sahih değildir.⁴⁴

Serahsî de Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünün mezhepte tercih edilen görüş olduğunu söylemekte ve şirketlerin felsler üzerine kurulamayacağını belirtmektedir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünün gerekçesi olarak yukarıda ifade edilen gerekçeyi sunmaktadır. Buna ilave olarak bir malın şirket sermayesi olarak kabul edilmesi için ayının işleme tâbî olması, altın ve gümüşün para olarak basılması gerektiğini söylemektedir. Felslerin bu noktada dinar ve dirhemle aynı hükümde olmadığını, hukuken bunların ayının hükmünün devam ettiğini ve dolayısıyla şirket sermayesi olmaya uygun olmadığını ileri sürmektedir.⁴⁵

Zayıf bir görüş olarak Ebû Hanîfe'nin mudârabe ortaklığı ile diğer şirketleri ayırdığı, mudârabe ortaklığının felsler üzerine kurulabileceğini kabul ettiğine dair rivayetlerin bulunduğu aktarılmaktadır. Aynı şekilde Ebû Yûsuf'un da İmam Muhammed gibi felslerin şirket sermayesi olmasını caiz gördüğü ancak bu görüşünden vazgeçtiği ifade edilmiştir.⁴⁶

Hanefî ulema arasında Merğînânî, Mevsilî gibi bazı alimler şirketlerin felsler üzerine kurulabileceğini kabul etmektedir. Daha sonra Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre felslerin şirket sermayesi olmaya uygun olmadığını aktarmakta ancak İmam Muhammed'in görüşünün kıyasa daha uygun ve daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Bunun gerekçesi olarak da felslerin para olarak kullanıldığı sürece para hükümlerine dahil edilmesi gerektiğini söylemektedir. Aynı şekilde insanların para olarak kullandığı külçe altınların da şirket sermayesi olabileceğini kabul etmektedir. Ayrıca Ebû Yûsuf'un İmam Muhammed ile aynı görüşte olduğu yönünde rivayetlerin bulunduğunu da aktarmaktadır.⁴⁷

Hanefî eserleri şirketlerin felsler üzerine kurulup kurulamayacağı noktasında muhtelif tercihlerde bulunmuştur. Tahâvî, Serahsî, Kâsânî gibi alimler şirketlerin felsler üzerine kurulamayacağını ileri sürerken; Kudûrî, Merğînânî, Mevsilî, Aynî ve İbnü'l-Hümâm felslerin şirket sermayesi olarak ortaya konulabileceğini tercih etmiştir.⁴⁸ Bu durumda ilk sayılan alimler Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un; ikinci grup alimler ise İmam Muhammed'in görüşünü tercih etmiştir. Osmanlı'nın son döneminde hazırlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* de İmam Muhammed'in görüşünü tercih etmiş ve tedavüde olan bakır sikkelerin şirket sermayesi olabileceğini kanunlaştırmıştır.⁴⁹ Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971) de nikel sikkelerin örfen para sayıldığı için şirketlere sermaye olabileceğini ifade etmiş, Hanefî mezhebinde sahih olan görüşün bu olduğunu, Hanefî imamlarının bu görüşle amel ettiğini aktarmıştır.⁵⁰

3.3. Selem

Selem akdi ücretin peşin malın vadeli olduğu alışveriş akdidir. İslam hukukundaki genel kurallar selem akdi için de geçerli olduğu gibi bu akdin kendine mahsus bazı kuralları da

⁴³ Şeybânî, *el-Asl*, 4/122.

⁴⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/259.

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/101, 160.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/160; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 6/59, 82.

⁴⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/7, 8; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 3/14.

⁴⁸ el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, 110.

⁴⁹ Efendi Ali Haydar, *Dürrü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem (İstanbul: Osmanlı Yayınevi), 3/375. Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, 292.

⁵⁰ Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, 7/82.

270 | Hasan Kayapınar. Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

mevcuttur. Buna göre selem akdine konu olacak malın taayyün etmemesi yani para olmaması gerekmektedir. Başka bir deyişle dinar ve dirhemler selem akdine konu olamaz.⁵¹

İmam Muhammed'e göre felslerle selem akdi yapmak yani felslerin selem akdinde para olarak kullanılması caizdir. Faiz bölümünde ele alındığı üzere cins ya da ölçü birliği bulunan malların vadeli değişimi caiz değildir. Ancak felsler başka bir mal olduğu için veznîlik özelliği ortadan kalktığını düşündüğü için felslerle selem akdinin gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Hatta felslerle bakır dışındaki diğer madenler ve veznî bütün mallarda selem akdinin yapılabileceğini ileri sürmüştür. İmam Muhammed aynı şekilde demir dışındaki veznî mallarla da kılıç vb. malzemelerde selem ya da vadeli satış yapılabileceğini ileri sürmüştür.⁵² Kılıç örneğinden anlaşıldığı üzere İmam Muhammed ham maddenin işlenmesi sonucunda yeni üretilen ürünün özelliğini dikkate almaktadır. Şöyle ki kılıcın ham maddesi demir veznî bir maldır. Burada kılıç demirden yapılırsa da işlenmesi sonucu başka bir mal olduğu için kılıcın veznîliği ortadan kalkmakta ve diğer veznî mallar karşılığında selem akdine konu olabilmektedir. Aynı durum felsler için de geçerlidir. Yani felslerin basımı ile felslerin ham maddesi olan madenin veznîliği önemini kaybetmekte, fels müstakil bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Bunun sonucunda felsler karşılığında veznî olan diğer madenler için selem akdi caiz olmaktadır.

Hanefî mezhebinde felslerin selem akdinde para olarak kullanılması meşrû kabul edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere İmam Muhammed de felslerin selem akdinde semen olmasını kabul etmektedir. Ancak İmam Muhammed felsleri selem akdinde para olarak kabul etme gerekçesi ile mezhepte bunların selem akdinde para olarak kabul edilme gerekçesi farklıdır. İmam Muhammed felsleri genel anlamda para olarak kabul ettiği için selem akdinde de para olarak kullanılmasını meşrû görmektedir.

Erken dönem Hanefî eserlerinde kabul edilen görüşe göre felsler hukuken para olmadığı halde selem akdinde para olarak kullanılmasının gerekçesi ise bunların adediyyattan olduğunun kabul edilmesidir. Zira mezhepteki genel görüşe göre kıyemî malların karşısında adedî ya da mislî malların bulunması durumunda adedî ya da mislî mallar semen olarak kabul edilmektedir. Bu gerekçe ile felslerin büyü akdinde kullanılması da caiz görülmüştür.⁵³ Bu konuda bir istisna söz konusu olup felslerin bakır veya bakırdan mamul ürünlerin selem yoluyla satışında kullanılması caiz değildir. Bunun gerekçesi de yukarıda detayları açıklandığı üzere felslerin bakırdan yapılması ve aynı cins malların vadeli değişiminin ribâya yol açması sebebiyle yasaklanmasıdır.⁵⁴

Hanefî fûrû kitaplarında felslerin selem yolu ile satılması konusu da ele alınmaktadır. Selem bahsindeki kıyasa göre seleme konu olacak malın tayinle taayyün etmeye müsait olması, başka bir deyişle para olmaması gerekmektedir. Dolayısıyla dinar ve dirhemler selem akdine konu olamaz. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre felsler para olmadıkları için genel anlamda tayinle taayyün etmeye kabildir. Dolayısıyla felslerin selem yolu ile satılması caizdir. Ancak İmam Muhammed'e felsler para olduğu için selem yolu ile satışa konu edilemez.⁵⁵

Ebû Yûsuf felslerin veznî olmadığı için selem akdine konu olabileceğini ileri sürmektedir. Felslerin ham maddesi olan bakır kapların selem akdine konu olması ise ayrıca ele alınmış, bu mallar veznî ile alınıp satılıyorsa bunların selem akdine konu olmayacağı; kıyemî mal gibi alınıp satılması durumunda ise selem akdine konu olabileceği kabul edilmiştir.⁵⁶ Zira para olan dinar ve dirhemler veznî mallardır. Bakır kapların da veznî olmaları durumunda faizin illetlerinden biri olan veznîlik her iki malda da bulunacağı için bunların vadeli satışı yasaklanmıştır. Ancak bu kaplar veznî ile değil de kullanışlılık, işçilik, eskilik vb. kriterlere göre kendi kıymetleri ile selem yolu ile satılıyorsa dinar ve dirhemlerle farklı özelliklere sahip

⁵¹ Semerkandî, *Tuhfetül-Fukahâ*, 2/11.

⁵² Şeybânî, *el-Asl*, 2/411.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/171; Semerkandî, *Tuhfetül-Fukahâ*, 2/39.

⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/182.

⁵⁵ Semerkandî, *Tuhfetül-Fukahâ*, 2/11, 16.

⁵⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 5/186.

olduğu için vadeli satışına izin verilmiştir. Aynı şekilde faizin illetlerinden olan *cins birliği* vadeli satışı haram kılmaktadır. Bundan dolayı erken dönem Hanefi mezhebinde felsler ile fels için selem akdi yapılması yani taraflardan birisi karşı tarafa peşin olarak fels ödeyerek ondan vadeli fels satın alması haram kabul edilmiştir.⁵⁷

Sonuç

İslam hukukunda altın ve gümüşün semeniyet değeri kabul edilmiş ve bunlar hakkındaki şer'î hükümler bu kabul üzerine verilmiştir. Ancak tarihi süreç içerisinde pek çok toplum ve devletin kullandığı felslerin hukuki konumu hakkında fikir birliği sağlanamamıştır. Bu konudaki fikir ayrılığı, fūrū-i fikhın pek çok alanında felslerle ilgili görüş ayrılığına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla bu çalışmada dikkat çekilen bir husus da mezhep imamlarının bir konudaki görüşleri fūrū-i fikhın pek çok alanında kendini göstermiştir. Başka bir deyişle felslerin para olduğunu ya da olmadığını ileri süren alimleri fūrū-i fikhın hemen her alanında bu görüşlerine uygun sonuca varmıştır. Bu husus hukuki istikrarın korunması açısından son derece önem arz etmektedir. Diğer taraftan fūrū-i fikhın muhtelif alanlarında aynı tutarlığın sergilenmesi hukuk mantığı açısından da önem arz etmektedir. Zira bu tutarlılık hukuka ve söz konusu alimlerin hukukçuluğuna da güveni artıran hususlardan birisidir.

Teknik anlamda felsler altın ve gümüş dışındaki çeşitli madenlerden basılmış para olarak tanımlanmaktadır. Ancak felsin anlam çerçevesi hukuken daha geniş olup mağşûş dirhemler *dirhem* olarak isimlendirirse bile hukuki metinlerde *fels* statüsünde değerlendirilmektedir. Buna göre içerisindeki gümüş oranı, bakır vb. maden oranından daha az olan dirhemler de fels olarak ele alınmaktadır. Bazı fūrū-i fikh metinlerinde geçen *dirhemlerin tedavülden kaldırılma* ibaresinin mağşûş dirhemler yani felsler için olduğu düşünülebilir. Zira altın ve gümüşün hilkaten para oldukları kabul edildiği için bunların paralık vasıfları kaybetmeleri düşünülemez.

Hanefi kaynaklarda ifade edildiği üzere Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf felslerin semeniyet değerini kabul etmemekte, onları adedî uruz olarak kabul etmektedir. Fūrū-i fikhın pek çok alanında olduğu gibi bey' ve karz akitlerinde de bu kabule göre hüküm vermektedirler. Ancak Ebû Yûsuf'un görüşünün detaylarına baktığımızda felslerin bazı akitlere konu olması durumunda bunların geriye dönük parasal değerini kabul ettiği görülmektedir. Şöyle ki günümüzdeki madeni paralarla 1000 tl borç verdiğimizizi düşünürsek, borç verilen paraların tedavülden kaldırılması durumunda Ebû Hanîfe borç verilen 1000 lira madenin ağırlığı kadar geri ödemesinin yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ebû Yûsuf ise 1000 tl ne kadar ağırlıkta olursa olsun 1000 tl kıymetinde geri ödemesinin yapılması gerektiğini söylemektedir. Bu durumda Ebû Yûsuf bu madeni paraların semen yönünü esas almaktadır. Dolayısıyla felsler Hanefi mezhebinde mutlak olarak uruz kabul edildiği görüşünün detaylarında bazı farklılıkların bulunduğu, felslerin semeniyet yönünün de bulunduğu ifade edilebilir.

İmam Muhammed felslerle alışverişi özel bir bölümde ele almış ve burada felslerin muhtelif mallar karşısındaki konumunu incelemiştir. Bu bölümde birkaç kez felslerin dinar ve dirhem konumunda olduğunu ifade etmiştir. İmam Muhammed felsleri para olarak değerlendiren bu görüşünü pratik boyutta da savunmuştur. Şöyle ki paraların önemli özelliklerinden birisi olan tayin ile taayyün etmeme özelliğinin felslerde de mevcut olduğunu, alışverişte gösterilen felslerden başka felslerle ödeme yapılabileceğini kabul etmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ödeme yapılacak olan felslerin tedavülde olması gerekmektedir. Aynı şekilde şirket, selem vb. konularda felslerin parasal değerini esas alıp buna göre hüküm vermiştir.

Hanefi gelenek içinde konu üzerinde tam olarak ittifak sağlanamamıştır. Erken dönem eserlerde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşü baskın olmakla birlikte daha sonraki eserlerde

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 5/187.

272 | Hasan Kayapınar. Hanefi Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

İmam Muhammed'in görüşünün tercih edildiği görülmektedir. Yakın dönemde hazırlanan *Mecelle*'de de bu görüş tercih edilmiştir.

Ticari hayatta mal asıl olup para, o mala ulaşma aracı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla değer ölçme aracı olarak kullanılan para hangi madenden yapılırsa yapılsın insanların kabulüne dayandığı için bunun *itibarî* olarak kabul edildiği göz ardı edilmemelidir. Buradan hareketle tedavülde para olarak kullanılan eşyaların toplum tarafından para olarak kabul edilmesiyle semeniyet değeri dikkate alınmalıdır. Nitekim Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* de felslerin para hükmünde olduğuna karar vermiş ve bazı fûrû alanlarında bu yönde kanunlar vâzetmiştir. Modern dönemde kaleme alınan bazı çalışmalarda bu yönde görüş bildirilmiştir. Aynı şekilde bu çalışmaların bir kısmında da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendi dönemindeki paralara karşı tutumundan hareketle para vasfını taşıyan, para işlevini yerine getiren, toplumun ortaklaşa para olarak kullandığı eşyaların hukuken de para olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab kable'l-İslam*. y.y.: b.y., 1993.
- Ali el-Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Fethu Bâbi'l-Înâye Bi-Şerhi'n-Nükâye*. ed. Ahmed Ferit Mizyadi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Ali Haydar, Efendi. *Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem. İstanbul: Osmanlı Yayınevi.
- Alkış, Alpaslan. "İslâm Hukukunda Faizin İletisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2018), 113-160.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Artuk, İbrahim. "Fels". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/309-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bayındır, Abdülaziz. "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni Paralar ve Kağıt Paralar". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 2 (2000), 15-36.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Büldân*. ed. Ömer Enîs et-Tabbâ. Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. ed. Halil b. Me'mun Şiha. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Ebû'l-Me'âlî Mahmûd b. Ahmed Mahmûd b. Ahmed el-. *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cundî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. ed. İnâyetullah Muhammed İsmetullah vd. Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Döndüren, Hamdi. "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri". *Para, Faiz ve İslam*. 183-216. İstanbul: İSAV, 2015.
- Emanet, Celal. "Emeviler Döneminde Para". *Hikmet Yurdu* 7/13 (2014), 251-269.
- Erkal, Mehmet. "Madeni Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz". *Para, Faiz ve İslam*. 219-241. İstanbul: İSAV, 2015.
- Fidan, Murat vd. "Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye'de Kağıt Para Kullanımı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/18 (2019), 141-162.
- Gözübenli, Beşir. "İslâm Hukuk Kültüründe Para". *Para, Faiz ve İslam*. 85-132. İstanbul: İSAV, 2015.
- Güney, Necmeddin. "İslam Hukukunda Para Kavramı ve Paranın Yeri". *İslam İktisadında Para Bakırdan Dijitale*. 29-61. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Habergetiren, Ömer Faruk. "İslam Hukukunda Fulûs'un Değerinde Değişimi İfade Eden Dört Kavram: Rahs, Galâ, Kesâd, Inkita". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 1-15.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz. *Mecmûatü Resâili İbn Âbidîn*. b.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Şerhu Fethi'l-Kadîr*. ed. Abdürrezzak Galip el-Mehdi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerai'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Keleş, Ali. *İslam'a Göre Para Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Komiyon. *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1983.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *el-Muhtasar*. ed. Kami Muhammed Muhammed Avida. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

274 | Hasan Kayapınar. Hanefî Mezhebinde Felslerin Parasal Niteliği ve Akitlere Etkisi

- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-. *en-Nukûdü'l-İslamiye*. Kostantiniye: y.y., 1298.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. ed. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mevdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. ed. Halid Abdurrahman el-Akk. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2007.
- Meydanî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşki. *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*. ed. Abdürrez-zâk el-Mehdi. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn en-Nisâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. ed. Muhammed Fuad Abdül-baki. Kahire: Müessesetü'l-Muhtar, 2010.
- Sahillioğlu, Halil. "Dinar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed. *Tuhfetül-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. ed. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-. *Muhtasarü't-Tahâvî*. ed. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Maârifî'n-Numâniyye, ts.
- Timurtâşî, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Gazzî et-. *Bezlü'l-Mechud fi Tahriri Es'ileti Tağayyürî'n-Nukûd*. ed. Hüsamüddin b. Musa Afane. Kudüs: y.y., 2001.
- Zebidi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif. *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. çev. Kamil Miras. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978.